

ΠΑΡΕΛΚΟΝ*

Μια υφολογική παρατήρηση του Αίλιου Δονάτου στον Τερέντιο

Σημαντική προσφορά του γνωστού Λατίνου Γραμματικού του 4ου μ.Χ. αιώνα Αίλιου Δονάτου στη φιλολογική γνώση και ιδιαίτερα στη μελέτη της Λατινικής Κωμωδίας είναι το υπόμνημά του στις κωμωδίες του Τερεντίου. Το έργο δεν περιορίζεται σε νοηματική ανάλυση του κειμένου, αλλά προχωρεί σε κριτική θεώρηση του ύφους και του λεξιλογίου, σε γραμματικές, συντακτικές, καιμιά φορά και σε ετυμολογικές παρατηρήσεις.

Στο υπόμνημα του Δονάτου συναντούμε ένα μεγάλο αριθμό Ελληνικών λέξεων (πάνω από διακόσιες). Είναι βασικά η Ελληνική ορολογία όπως είχε διαμορφωθεί από τους Αλεξανδρινούς γραμματικούς και που χρησιμοποιούσαν όλοι όσοι ασχολούνταν με τη λογοτεχνική κριτική και ρητορική θεωρία. Όμως πέρα από τους «γραμματικούς» όρους ο Δονάτος χρησιμοποιεί πολλές φορές τα Ελληνικά¹ και όταν θέλει να εκφράσει κάποια έννοια για την οποία τα Λατινικά δεν έχουν αντίστοιχη λέξη και άλλοτε γιατί φαίνεται να σκέφτεται στα Ελληνικά.

Ένας από τους Ελληνικούς όρους που χρησιμοποιεί είναι ο όρος *παρέλκον*.

Το ρήμα *παρέλκω* το συναντούμε σε πλήθος Ελληνικά κείμενα. Συνθετο από το ρήμα *έλκω* και την πρόθεση *παρά* σημαίνει στην κυριολεξία: σέ ρ ν ω σ τ ο π λ ά ι, τ ρ α β ώ. Με αυτή τη σημασία το βρίσκουμε στον Ηρόδοτο 3, 102: *ζευξάμενος έκαστος καμήλους τρεῖς, σειρηφόρον μὲν ἐκατέρωθεν ἔρσενα παρ ἑλ κ ε ι ν, θήλειαν δὲ ἐξ μέσον* και στον Αριστοφάνη, Νεφ. 553: *Εὐπολις μὲν τὸν Μαρικᾶν πρῶτιστον παρ εἰ κ λ υ σ ε ν / ἐκστρέφας τοὺς ἡμετέρους ἱππέας κακὸς κακῶς*.

Κιόλας όμως στον Όμηρο βρίσκουμε τις πρώτες μεταφορικές χρήσεις του ρήματος. Με τη σημασία *π α ρ α σ έ ρ ν ω* το βρίσκουμε στο σ, 282-3: *οὔνεκα τῶν μὲν δῶρα π α ρ ε λ κ ε τ ο, θέλγε δὲ θυμὸν / μειλιχίους ἐπέεσι, νόος δὲ οἱ μενοῖνα*.

Στον Όμηρο πάλι το βρίσκουμε με τη σημασία *α ν α β ά λ λ ω φ*, 111-2: *ἀλλ' ἄγε*

* Ευχαριστώ θερμά τον καθηγητή κ. Φ. Ι. Κακριδή που συνέβαλε ουσιαστικά στη διαμόρφωση της εργασίας αυτής καθώς και τον καθηγητή κ. Γ. Π. Σαββατιδῆ που διάβασε την εργασία στο τελικό της στάδιο κάνοντας πολύτιμες υποδείξεις.

1. Οι Ελληνικοί όροι που χρησιμοποιεί ο Δονάτος και οι σημασιολογικές τους διαφοροποιήσεις μελετήθηκαν από τον J. D. Craig, *Spicilegium Donateum, Mélanges Marouzeau, (Les belles lettres)*, Paris, 1948, 103-112.

μη μύνησι παρ έλεκετε μηδ' έτι τόξον. / δηρόν άποτροπώσθε τανυστός, ύφρα ίδωμεν.

Με την ίδια σημασία το βρίσκουμε και στον Πολύβιο, Ιστορ. 2, 70, 3. Στον Αριστοτέλη το βρίσκουμε με τη σημασία ξεστρατίζω (στην κουβέντα). Μετά τα Φυσικά Α 985α: 'Αναξαγόρας τε γάρ μηχανή χρηται τῷ νῷ πρὸς τὴν κοσμοποιίαν, καὶ ὅταν ἀπορήση διὰ τίν' αἰτίαν ἐξ ἀνάγκης ἐστί, τότε παρ έλεκει αὐτόν, ἐν δὲ τοῖς ἄλλοις πάντα μάλλον αἰτιῶναι τῶν γιγνομένων ἢ νοῦν,...

Μέσα απ' αυτές τις τρεις μεταφορικές σημασίες, παρ α σ έ ρ ν ω - ξ ε σ τ ρ α τ ί ζ ω - α ν α β ά λ λ ω, μπορούμε ίσως να δούμε την πορεία προς τη σημασία περιττεύω, π λ ε ο ν ά ζ ω.

Όταν κάτι σέρνεται στο πλάι, βγαίνει από τον κανονικό δρόμο (ξεστρατίζει) ή αποτελεί χρονοτριβή (αναβολή)—είτε (αυτό το κάτι) αναφέρεται σε εξέλιξη γεγονότων, είτε σε διαλογική συζήτηση—είναι κάτι που δεν εξυπηρετεί μια εξελικτική πορεία, ένα σκοπό. Επομένως είναι κάτι που θα μπορούσαμε και πρέπει να το παρακάμψουμε, κατά συνέπεια, κάτι που περιττεύει.

Δύο χωρία από το Λουκιανό φαίνεται να στέκονται στο πέρασμα από τη σημασία παρ α τ ε ί ν ε τ αί στη σημασία α φ θ ο ν ε ί, π λ ε ο ν ά ζ ε ι, π ε ρ ι τ τ ε ύ ε ι. Έρωτες, 21: Τῶν δ' ἄρρένων τὸ ἄρρεν ἐκκενώσαντες εἶδρον ἡδονῆς παρ έλεκοντα μέτρα. και 25: ὄξεϊα γὰρ ἡδονῆ παραπτᾶσαι φθάνει πρὶν ἢ γνωσθῆναι πεπαυμένη, τὸ δ' εὐφραΐνον ἐν τῷ παρ έλεκοντι κρείττον.

Για πρώτη φορά βρίσκουμε το παρέλκω καθαρά με τη σημασία περιττεύω, π λ ε ο ν ά ζ ω στο Διονύσιο τον Αλικαρνασσεά (1 π.Χ. - 1 μ.Χ.) Ρωμαϊκές αρχαιότητες 4, 20: ἡ δὲ πέμπτη κλήσις καὶ ἡ τελευταία παρ ε ί λ κ ο ν τ ο. Στον Επίκτητο (1-2 μ.Χ.) Διατρ. 1, 7, 29: Τοῦτο δεικνύτωσαν καὶ παρ έλεκει τὰ θεωρήματα ταῦτα πάντα, ἅτοπα ἦν καὶ ἀνακόλουθα τῇ προλήψει τοῦ σπουδαίου. κ.α.

Από το 2ο αἰώνα μ.Χ. το βρίσκουμε καθιερωμένο πια ὅρο με τις εξής μορφές: παρέλκει (πλεονάζει), παρ έλκον (αυτό που πλεονάζει), παροκλή (πλεονασμός).

Έτσι το βρίσκουμε: 1) Ως γραμματικό ὅρο στον Απολλώνιο το Δύσκολο (2ος μ.Χ.) που τον χρησιμοποιεί συχνά για γραμματικά και συντακτικά φαινόμενα, π.χ. Περί αντωνυμίας σελ. 38, 3 (Vhlig): 'Αλλά δειχθήσεται ὡς πολλάκις ὑπὸ ποιητικῆς ἀδείας παρ έλεκεται ἢ αὐτός, κα δ δ έ μ ι ν α ὗ τ ὸ ν (Φ 318) ἢ έ μ ι ν α ὗ τ ὸ ν (Ω 472) καθὸ καὶ ἐπ' ἄλλων λέξεων αἰ παρ ο λ κ α ί.

Περί επιρρημάτων σελ. 207, 4: διὸ καὶ τὰ τοιαῦτα κακία, ἐξ οἴκωθεν, παρ ο λ κ α ί δέ ποιητικά ἐξ οὐρανόθεν. 2) Ως φιλοσοφικό (λογικό) ὅρο στο Σέξτο τον Εμπειρικό (2ος μ.Χ.) π.χ. Πυρρωναίων Υποτυπώσεων 2, 77: εἰ μὲν γὰρ ἄνευ φαντασίας, δόσωσιν ὅτι παρ έλεκει ἢ φαντασία πρὸς τὸ κρῖνευ, εἶγε χωρὶς αὐτῆς κρῖνεσθαι δόνασθαι τὰ πράγματα λέξωσιν. Προς Λογικούς 2, 438 : ἀλλὰ καὶ δεύτερος ἦν τρόπος ἀπεραντῶν ὁ κατὰ παρ ο λ κ ῆ ν, ὅταν ἐξωθεν παραλαμβάνηται τι τοῖς λήμμασι παρ έλεκον ὡς πρὸς τὴν τοῦ συμπεράσματος κατασκευῆν.

Έτσι ο Δονάτος βρίσκει τον 4ο αἰώνα ένα καθιερωμένο ὅρο δίπλα στον ὅρο πλεονασμός. Φυσικά δεν είναι ο μόνος που τον χρησιμοποιεί, τον βρίσκουμε στα σχεδόν σύγχρονά του σχόλια στον Αριστοφάνη (4-5ος, μ.Χ.). Άχαρνής 815: τὸ σοὶ παρ έλεκεται. Εκκλ. 853: ἄνηρ ὁ μὴ καταθεῖς: παρ έλεκεται τὸ ἔχων. Άττικὸν γὰρ τὸ τοιοῦτον. και 1151: διατρίβεις ἔχων: τὸ ἔχων παρ έλεκεται. Άττικὸν γὰρ τὸ τοιοῦτο..

Ακόμη στα Σχόλια Θεοκ. 3, 83: τὸ δὲ φιλέταυρος παρ έλεκόντων ὡς κείται. Αλλά και οι Λεξιμογράφοι το αναφέρουν πλέον μ' αυτή τη σημασία. Φωτ. Λεξ. παρ έλεκον περιττὸν ἢ παρ α τ ε ί ν ω. Το ίδιο ακριβώς γράφει και το λεξικό της Σούδας.

Στις πέντε κωμωδίες του Τερεντίου που υπομνηματίζει ο Δονάτος ο ὅρος παρέλκον χρησιμοποιείται συνολικά στην ερμηνεία 41 στίχων. Andr. 29, 55,

70, 90, 184, 201, 205, 291, 579, 591, 823 / Eun. 150, 356, 393, 694, 721, 884, 1032 / Adel. 290, 306, 366, 382, 528, 887, 975 / Hec. 67, 131, 192, 250, 400, 734 / Phor. 80, 88, 89, 90, 172, 228, 250, 325, 332, 659.

Οι Ελληνικές λέξεις στα χειρόγραφα είναι σε φοβερό βαθμό φθαρμένες. Η αποκατάσταση των Ελληνικών όρων είναι αποτέλεσμα των προσπαθειών του P. Wessner, του οποίου την έκδοση θα ακολουθήσουμε σ' αυτή τη μελέτη (P. Wessner, *Donatus Commentum Terenti*, Teubner, Stuttgart, vol. I, 1902; vol. II, 1905).

Σύμφωνα λοιπόν με την έκδοση του P. Wessner βρίσκουμε τον όρο τις πιά πολλές φορές γραμμένο στα Ελληνικά. Εκλατινισμένο βρίσκουμε τον όρο στο σχόλιο στους Adel. 975. Είναι με την πρόθεση *cum* και τη Λατινική κατάληξη *-e* της αφαιρετικής που απαιτεί η συνταξη της *cum* (*cum* παρέλκοντε).

Όταν το απαιτεί η σύνταξη, πολλές φορές ο Δονάτος χρησιμοποιεί τις Ελληνικές λέξεις με λατινικές καταλήξεις¹.

Στο σχόλιο στον Eun. 356 βρίσκουμε τον όρο σε γενική πληθυντικού: *παρέλκοντων*. Στα σχόλια στους στίχους Andr. 579, 591 || Eun. 393 και Phor. 325 απαντά σε ρηματική μορφή μέσης φωνής *παρέλκεται*.

Στα σχόλια σε όλους τους άλλους στίχους βρίσκουμε τον όρο στο ουδέτερο της μετοχής *παρέλκον*².

Στη μελέτη μας θα ακολουθήσουμε τον εξής δρόμο: Θα κατατάξουμε όλες τις περιπτώσεις που ο Δονάτος χαρακτηρίζει με τον όρο *παρέλκον* σε κατηγορίες με βάση τα κοινά στοιχεία που παρουσιάζουν. Έπειτα θα εξετάσουμε τι ρόλο γραμματικό ή συντακτικό παίζουν τα στοιχεία που απαρτίζουν καθεμιά απ' αυτές τις περιπτώσεις. Θα παραθέσουμε τους συνηθισμένους τρόπους σύνταξης σε παρόμοιες περιπτώσεις, παραπλήσιες συντάξεις ή εκφράσεις της Λατινικής καθώς και όμοιες περιπτώσεις της Αρχαίας Ελληνικής.

Σκοπός μας θα είναι να διαπιστώσουμε κατά πόσο είναι πραγματικά ή φαινομενικά πλεονασμοί, αν είναι συνηθισμένοι τρόποι έκφρασης που καθιερώθηκαν στη γλώσσα χωρίς κανείς να υποψιάζεται την πλεοναστική τους απόχρωση, αν είναι συντάξεις ή εκφράσεις που ήταν σε χρήση την εποχή του Τερεντίου και στην κλασική εποχή εγκαταλείφθηκαν με την προσπάθεια για καθαρολογία, αν εξυπηρετούν τη σαφήνεια του κειμένου και αν ο Τερέντιος τους χρησιμοποιεί επιδιώκοντας κάποιο αποτέλεσμα που εξυπηρετεί την κωμωδία του.

Τέλος θα επιχειρήσουμε να δώσουμε απάντηση σε ένα ερώτημα που είναι πολύ φυσικό να προκύψει: ο χαρακτηρισμός *παρέλκον* οφείλεται στη σχολαστικότητα ενός λεπτού μελετητή όπως είναι ο Δονάτος ή μήπως πραγματικά ο γραμματικός διαπιστώνει κάποιο ελάττωμα στο ύφος του Τερεντίου;

1. π.χ. Don. Eun. 313: ... *civium et ἐγχωριαrum* Eun. 671: ... *Caecilius in Ἄρπαζομένη*. Eun. 271: ... *et simul εἰρωνίαε*.

2. Με τη μορφή αυτή κυρίως καθιερώθηκε ως όρος. Και με αυτή τον βρίσκουμε και στους Λεξικογράφους (Φώτιο, Σούδας, E.M.).

Ο Δονάτος επισημάνει το φαινόμενο *παρέλκον* στις εξής περιπτώσεις:

1. Στη χρήση μέσα στην ίδια πρόταση των αορίστων ουσιαστικών αντωνυμιών *nemo, nihil* (= οὐδείς, οὐδὲν) και *quisquam, quidquam* ή *quicquam* (= τίς, τί). Στη συντακτική σειρά πρώτη μπαίνει η *nemo* ενώ η *quisquam* την ακολουθεί συνήθως μετά μία η περισσότερες λέξεις. Andr. 90: *quaerebam: comperibam nil ad Pamphilum quicquam attinere*. Eun. 884: *PΥ: nil tibi quicquam credo*. Eun. 1032: *nemo hercle quisquam; nam in me plane di potestatem suam*. Hec. 67: *nam nemo illorum quisquam, scito, ad te venit*. Hec. 400: *continuo exponetur: hic tibi nil est quicquam incommodi*. Adel. 366: *nil quicquam vidi laetius*. Phor. 80: *noster mali nil quicquam primo; hic Phaedria*. Phor. 250: *opus ruri faciundum, horum nil quicquam accidet animo novom*.

Κανονικά η αντωνυμία *quisquam* χρησιμοποιείται στις αρνητικές προτάσεις¹ μετά από το αρνητικό μόριο π.Χ. Sal. De coniuratione Catilinae 36,5: *neque ex castris Catilinae quisquam omnium discesserat*. Hor. Ep. I, 14, 37: *non istic obliquo oculo mea commoda quisquam limat*. Και Ter. Eun. 374, Verg. Aen. 5, 378-9 κ.τ.λ.

Χρησιμοποιείται ακόμη μετά από αρνητικές εκφράσεις ή λέξεις. Ο Kühner² αναφέρει τα: *nolo, nego, veto, caveo, prohibeo, ignoro, sine, vix, raro, parum* κ.α. π.χ. C. Ep. ad Atticum I, 8, 1: *Is sibi negat a suo procuratore quicquam scriptum esse*. Και Plaut. Trin. 945.

Τυπικά στους στίχους του Τερεντίου που μελετάμε η *quisquam* βρίσκεται σε αρνητική πρόταση. Εδώ όμως τη θέση του αρνητικού μορίου ή της αρνητικής έκφρασης ή λέξης κατέχει μια άλλη αόριστη ουσιαστική αντωνυμία (η *nemo*), που θα μπορούσε άνετα να αντικαταστήσει την αντωνυμία *quisquam* και την άρνηση που προηγείται. Από την άποψη αυτή η *quisquam* εδώ δεν παίζει κανένα ουσιαστικό ρόλο στην πρόταση, εφόσον για το νόημα θα αρκούσε και μόνο η *nemo* (Don. Andr. 90: *nihil ad Pamphilum quicquam παρέλκον, nam abundat*³ «*quicquam*»).

1. Ο Kühner (*R. Kühner — F. Holzweissig, Ausführliche Grammatik der Lateinischen Sprache, Hannover, 1912, Teil I, § 143, σελ. 620*) σημειώνει για την *quisquam*: Κατά κανόνα έχει ουσιαστική έννοια, σπάνια επιθετική και βρίσκεται σχεδόν μόνο στις αρνητικές προτάσεις.

2. *R. Kühner — C. Stegmann, Ausführliche Grammatik der Lateinischen Sprache, Hannover, 1912, Teil II, 1, § 119, 3, (α), σελ. 637.*

3. Όπου ο Δονάτος παρατηρεί πλεονασμό σημειώνει *παρέλκον*, δεν χρησιμοποιεί πουθενά τον όρο *πλεονασμός*. Μερικές φορές συνεχίζοντας το σχόλιό του προσθέτει εκφράσεις όπως: *est enim productio* (Don. Andr. 29)· *productionis locus est* (Don. Eun. 393)· ή χρησιμοποιεί το ρήμα *abundat* (Don. Andr. 90, 201, 579, Eun. 721, Hec. 67, Adel. 306, 887) ή κάποιο άλλο σχετικό ρήμα, π.χ. Don. Phor. 228: *... nam suffecerat «fiets» ...* ή Phor. 332: *... «enim» supervacuum est.*

Ο συνδυασμός των δύο αντωνυμιών είναι σύνταξη προκλασική και μετακλασική¹. Αυτό φαίνεται από το γεγονός ότι τον βρίσκουμε, εκτός από τον Τερέντιο, και στους εξής συγγραφείς: στον Πλάτο: Cas. 1008: *lepidiorem uxorem nemo quisquam* quam ego habeo hanc habet. Και Bacch. 1036, Merc. 507, Poen. 504. Επίσης στον Κάτωνα, όπως αναφέρει ο Priscianus, 10, 18: *quod eorum nemo quisquam* quicquam mihi ignoturus est.

Υπάρχει μόνο μία περίπτωση στον Κικέρωνα De Oratore I, 134: *sine quo cum in vita nihil quicquam* egregium... (εδώ όμως έχει προταθεί η διόρθωση *quisquam* που καταργεί το συνδυασμό).

Και μετά, το 2ο μ.Χ. αιώνα, στο Suet. Calig. 3, 1: *Omnes Germanico corporis animique virtutes, et quantas nemini cuiquam*, contigisse satis constat: και στο Gell. II, 6, 9: *Nemo quisquam* tam efflictis est moribus. Επίσης Gell. I, 3, 3 και IX, 10, 4.

Θα μπορούσαμε να πούμε ότι η σύνταξη αυτή προήλθε από παραπλήσιους συνδυασμούς, όπως π.χ. είναι οι πολύ συχνοί συνδυασμοί των *nemo (nihil)* και *quisquam (quicquam)* στις πλάγιες πτώσεις με ουσιαστικοποιημένα επίθετα² και που αποτελούν συνηθισμένες συντάξεις σε όλες τις φάσεις εξέλιξης της Λατινικής γλώσσας. π.χ. C. De Oratore I, 94: ...disertos cognosse me non nullos, *eloquentem* adhuc *neminem*,... C. Tusc. II, 7: *quid enim dicant et quid sentiant ii qui sunt ab ea disciplina, nemo* <ne> *mediocriter quidem doctus* ignorat.

Ο συνδυασμός όμως *nemo (nihil) — quisquam (quidquam ή quicquam)* ενώ στα προκλασικά Λατινικά ήταν κανονική και συχνή σύνταξη, στα κλασικά Λατινικά αποφεύγεται, όπως και γενικά κάθε, όχι απόλυτα ορθόδοξη λογικά και γραμματικά σύνταξη. Ξαναεμφανίζεται στα μετακλασικά Λατινικά ή γιατί είχε πάψει να είναι αντιληπτό ότι αποτελούν πλεονασμό ή λόγω της τάσης μερικών συγγραφέων της εποχής αυτής να χρησιμοποιούν αρχαϊκές εκφράσεις.

Τελείως διαφορετική είναι μια άλλη περίπτωση που μόνο φαινομενικά εντάσσεται στα προηγούμενα παραδείγματα. Πρόκειται για το στίχο Adel. 528: *quid dicam? Sy nilne in mentemst? CT numquam quicquam*.

Ο Δονάτος παρατηρεί: «*Numquam quicquam*» *παρέλκον* pro «*numquam*»

Στην πραγματικότητα εδώ πρόκειται για περίπτωση βραχυλογίας, γιατί το *numquam* είναι επίρρημα αρνητικό που δηλώνει χρόνο και το *quicquam* το υποκείμενο του *in mentemst* που εννοείται από την προηγούμενη φράση. Η ολοκληρωμένη φράση θα ήταν: *numquam quicquam in mentemst*.

Ο Δονάτος πιθανότατα παρασυρμένος από τις προηγούμενες περιπτώσεις

1. Kühner, II, 1, § 119, Anm. 19, σελ. 652-3.

2. Kühner, II, 1, § 119, σελ. 652.

σημείωσε και εδώ για το *quicquam* παρέλκον, ενώ πρόκειται για κανονική σύνταξη.

Όπως λέγει και ο Kühner¹ οι συνδυασμοί *numquam quisquam* και *numquam ullus* είναι κανονικοί τόσο στον Πλάτο και τον Τερέντιο όσο και στους κλασικούς συγγραφείς σαν μια ισχυρή έκφραση. π.χ. Plaut. Trin. 574: *numquam* edepol *quoiquam* tam exspectatus filius natus και C. Verr. 5, 110: *numquam* enim iste *cuiquam* est mediocriter minatus.

2. Παρέλκον επισημαίνει ο Δονάτος επίσης στην προσθήκη του *omnes* κοντά στο *plerique*. Andr. 55: *quod plerique omnes* faciunt adulescentuli. Phor. 172: ita *plerique ingenio sumus omnes*: nostri nosmet paenitet. (Η σημασία τους είναι : *plerique - aequae - aequae* = πολλοί, *omnis, e* = όλος).

Η χρήση όμως των δύο αντωνυμιών μαζί δεν είναι ιδιοτυπία του Τερεντίου, αλλά συνηθισμένη έκφραση των Λατίνων της προκλασικής εποχής, όπως ο ίδιος ο Δονάτος αναφέρει σε άλλες παρατηρήσεις στους ίδιους αυτούς στίχους. (Andr. 55, 3 *plerique omnes faciunt* αρχαϊσμός est. Phor. 172, 2: *et est* αρχαϊσμός).

Σε άλλο σημείο στο υπόμνημά του γράφει για την ίδια έκφραση: Eun. 85, 4: *Hoc quidam putant, at mihi videtur de his esse, quae a veteribus geminabantur, ut «plerique omnes»* (Andr. 55; Phor. 172) *id est omnes et «pleraque omnia»* (Heaut. 830) *id est omnia. sic etiam «plus satis» pro satis.*

Και ο Kühner² κατατάσσει το *plerique omnes* στις εκφράσεις που, όπως φαίνεται, λογικά και γραμματικά αποτελούν πλεονασμούς, αλλά σημειώνει ότι απαντά στους κωμικούς ποιητές και σε όσους χρησιμοποιούν αρχαϊκές εκφράσεις. Δηλαδή και αυτός συμφωνεί ότι αποτελεί αρχαϊσμό.

Πραγματικά εκτός από τους δύο προηγούμενους στίχους το βρίσκουμε στους: Plaut. Trin. 29: ita *plerique omnes iam sunt intermortui*. Ter.H. T. 830: *quid rei esset dixti huic*. SY: *dixi pleraque omnia*. Cn. Naevii, Bellum Punicum 49 (54)³: *plerique omnes subiguntur sub unum iudicium*. (Το χωρίο παραθέτει ως παράλληλο ο Δονάτος στο σχόλιο του στην Andr. 55).

Το βρίσκουμε και στον Α. Γέλλιο που χρησιμοποιεί πολλές αρχαϊκές εκφράσεις. Gell. 1, 3, 2: «Dicta» inquit, «*mea factaque in aetate longa pleraque omnia fuisse non paenitenda*. ib. 1, 7, 4: *Aderat forte ibi amicus noster, homo lectione multa exercitus, cui pleraque omnia veterum*

1. Kühner, II, 1, § 149, σελ. 823.

2. Kühner, II, 2, § 242, 4, σελ. 571.

3. Η παραπομπή είναι σύμφωνα με την έκδοση του W. Strzelecki, Cn. Naevi, Belli Punici carmen, Teubner, Lipsiae, 1964.

litterarum quaesita, meditata evigilataque erant.

Ο Forcellini προσπαθεί να δώσει μια εξήγηση θεωρεί την έκφραση Ελληνισμό με αντίστοιχο το «πλείονες πάντες» (και ο Δονάτος παραθέτει ως αντίστοιχο Ελληνικό το «πάμπολλα» Andr. 55,3). Παράλληλα αναφέρει γνώμη άλλων ότι ανάμεσα στο *plerique* και το *omnes* πρέπει να εννοηθεί το *vel* όπως σε παράλληλες εκφράσεις: *plus minus, sex septem.* (Βλέπε και τα Ελληνικά: κάνα - δύο, τρεις - τέσσερις, πεντέξη, πέντε - δέκα κ.λ.π.).

Αλλά το «πλείονες πάντες» δεν βρήκαμε να απαντά ενώ στο επίθετο «πάμπολυς» το *παν* - έχει τη γνωστή του υπερθετική σημασία.

Ο Heinrich Stein¹—σε σχόλιο του στον Ηρόδοτο 1, 203: *ἔθνεα δὲ ἀνθρώπων πολλά καὶ παντοῖα ἐν ἐοῦτι ἔχει ὁ Καύκασος, τὰ πολλὰ πάντα μετὰ τῆς ἀργείης ζῶντα*— συσχετίζει την έκφραση τὰ πολλὰ πάντα με τη Λατινική έκφραση *pleraque omnia.*

Θα συμφωνήσουμε μαζί του γιατί πράγματι η ελληνική έκφραση τὰ πολλὰ πάντα είναι η μόνη που πλησιάζει τη σημασία του *pleraque omnia.*

3. Πλεονασμό χαρακτηρίζει ο Δονάτος σε ορισμένες περιπτώσεις και τη χρήση των αντωνυμιών.

α) Eun. 150: *id amabo adiuta me, quo id fiat facilius.* (Don.: *παρέλκον*: *bis «id» posuit*). Εδώ το πρώτο *id* είναι μία αιτιατική της αναφοράς στο *adiuta*², και η βουλητική είναι επεξήγηση στο *id.*

Όμως ο Δονάτος δεν σημειώνει *παρέλκον*, για τη δεικτική αντωνυμία και τη βουλητική πρόταση, αλλά για τα δύο *id.* Αλλά το δεύτερο *id* δεν έχει καμιά σχέση με το πρώτο. Είναι το υποκείμενο της βουλητικής πρότασης. Ο Δονάτος θεωρεί *παρέλκον* το ότι χρησιμοποιήθηκε για δυο διαφορετικές (συντακτικά και σημασιολογικά) λέξεις του στίχου ο ίδιος ακριβώς γραμματικός τύπος, ενώ σκοπός του ποιητή είναι να δημιουργήσει έμφαση.

β) Eun. 393: *dono quam abs te datum esse: id vero serio triumphat* (Don: *id o b i d* alias, at nunc *παρέλκεται*...).

Κανονικά το *trimpheo*³ είναι αμετάβατο· συντάσσεται με αφαιρετική της αιτίας. π.χ. C. Cluent. 14: *palam exsultare laetitiam, triumphare gaudio coepit*, ή με *in*+ αφαιρ. π.χ. C. Cat. 2, 3: *qui in hoc ipso in quo exsultat et triumphat oratio mea.*

Στο χωρίο μας το *id* φαίνεται να έχει θέση αντικειμένου σε αιτιατική που εκφράζει αιτία. Αυτό μας οδηγεί στη σύνταξη των ρημάτων ψυχικού πάθους⁴,

1. Heinrich Stein, Herodotus, Buch I, Berlin, 1962, σελ. 229.

2. Kühner, II, 1, § 71, σελ. 279.

3. Kühner, II, 1, § 81, σελ. 396-7.

4. Kühner, II, 1, § 70,2, σελ. 260-1.

που δέχονται συχνά αντικείμενο σε αιτιατική, δηλωτική της αιτίας του ψυχικού πάθους. π.χ. C. Fam. 8, 14, 1: Nunc furit tam *gavisos* homines suum dolorem. C. Att. 5, 20, 1: qui etiam mihi *gratulatus* es illius diei celebritatem.

Φαίνεται ότι εδώ ο Τερέντιος χρησιμοποιεί το *triphlo* με την έννοια του *laetor* ή *gaudeo*.

γ) Adel. 306: quem neque fides neque iusiurandum neque *illum* misericordia. Η παρατήρηση του Δονάτου για το στίχο αυτό είναι: Adel. 306:... *παρέλκον*, nam abundat *illum*»; ut (Verg. Aen. V, 457) «nunc dextra ingeminans ictum, nunc ille sinistra».

Η χρήση του *illum* εδώ είναι πραγματικά πλεοναστική¹ επαναλαμβάνει το αντικείμενο της πρότασης (quem) που υπάρχει στην αρχή και το κάνει αυτό ο Τερέντιος γιατί έχει απομακρυνθεί από το *quem* και για να δημιουργήσει έμφαση.

4. Με τον όρο *παρέλκον* χαρακτηρίζεται και ένας τρόπος εισαγωγής στις διμελείς ευθείες ερωτήσεις. Eun. 721: Virgine? PY: ita, *utrum* taceamne an praedicem? DOR: tu pol, si sapis. Adel. 382: *utrum* studione id sibi habet an laudi putat.

Κανονικά οι διμελείς ευθείες ερωτήσεις² εισάγονται με τα: 1) *utrum* - *an*, (2) *ne* - *an*, (3)... - *an*. Επομένως η προσθήκη του *ne* στο τέλος της πρώτης λέξης της ερώτησης είναι περιττή, αφού υπάρχει το *utrum* ή και το αντίθετο.

Ο ίδιος ο Δονάτος προσπαθεί να δώσει εξήγηση στο σχόλιό του στον Eun. 721, 2, όπου θεωρεί ότι ο τρόπος αυτός εισαγωγής της διπλής ερώτησης έχει προέλθει από τμήση ενός αρχικού *utrumne*. Ακόμη στο σχόλιό του στους Adel. 382 γράφει: *utrum* *studiose* aut ordo est «*utrumne*» aut est *παρέλκον* aut vero per *ἔλλειψιν* accipitur, quasi dicat «*utrum* est?» aut «*utrum* verum est?» quod qui accipit, «*utrum*» subdistinguat et separet a sequentibus necesse est.

Οι σύγχρονοι γραμματικοί διδάσκουν ότι η σύνταξη είναι συχνή και ακόμη ότι αποτελεί πλεονασμό³.

Η εξήγηση είναι πολύ πιά απλή απ' αυτές που μας δίνει ο Δονάτος. Συχνά το ουδέτερο της δεικτικής αντωνυμίας το βρίσκουμε στην αρχή περιόδου χωρίς ρήμα για να προαναγγείλλει πρόταση που ακολουθεί⁴ π.χ. Plaut. Men. 107: *id* quoque iam, cari qui instruontur deserunt. και Men. 536 κ.τ.λ.

1. Kühner, II, 2, § 242, σελ. 572.

2. Kühner, II, 2, § 234, σελ. 524 - 5.

3. Kühner, II, 2, § 235, σελ. 526.

4. Kühner, II, 2, § 242, σελ. 572-3.

Ο Kühner¹ παρατηρεί ότι κατά τον ίδιο τρόπο χρησιμοποιείται και το *utrum*: καθώς είναι ενδεικτικό ερώτησης προαναγγέλλει τη διπλή ερώτηση που ακολουθεί.

5. Ως *παρέλκον* χαρακτηρίζεται από το Δονάτο σε ορισμένες περιπτώσεις και η τοποθέτηση ταυτώσεων λέξεων ή εκφράσεων μέσα στην ίδια πρόταση.

α) Andr. 205: *ne temere facias; neque tu haud dicas tibi non praedictum: cave!*

Το *haud* είναι ισοδύναμο με το *non*: εδώ όμως δεν αναιρεί την πρώτη άρνηση (*neque*), αλλά αντίθετα την ενισχύει. Ο Δονάτος μας δίνει ένα παράλληλο από τον Πλαύτο: Plautus in Bacchidibus (I, 1 άποσπ. 11) «*neque haud subditiva gloria oppidum arbitrora*». Βέβαια υπάρχουν και άλλα: π.χ. Epid. 664-5: *Neque ille haud obiciet mihi pedibus sese provocatum*. Aul. 286: *te haud non velles dividi*.

Το συνδυασμό αυτό μπορούμε να τον χαρακτηρίσουμε αρχαϊσμό και ταυτόχρονα Ελληνισμό. Πρώτα γιατί τον βρίσκουμε στον Πλαύτο και τον Τερέντιο, κωμικούς ποιητές που αντιπροσωπεύουν την προκλασική εποχή, και έπειτα γιατί υπάρχει αντίστοιχο Ελληνικό το *οὐ μὴ* που αποτελεί ισχυρή άρνηση². π.χ. Ξεν. Κυρ. Παιδ. 8, 1, 5: *καὶ τοῦτο γὰρ εὖ εἰδέναι χρῆσθαι οὐ μὴ δυνήσεται Κῆρος εὐρεῖν*. Πλ. Πολ. Α, 341 β: *Ἄλλ' οὐ μὴ οἶδος τ' ἦς*. Ηροδ.3, 62: *εἰ δ' ἔστι ὡσπερ πρὸ τοῦ, οὐ μὴ τί τοι ἔκ γε ἐκείνου νεώτερον ἀναβλάστη*.

Ακόμη χρησιμοποιείται για να εκφράσει έντονη απαγόρευση. π.χ. Αριστ. Νεφ. 296: *οὐ μὴ σκώψει μηδὲ ποιήσεις ἄπερ οἱ τουργοδαίμονες οὔτοι*.

β). Hec. 734: *ego pol quoque etiam timida sum quom venit mi in mentem quae sim*. Ο Δονάτος σημειώνει *παρέλκον* και μας δίνει ένα παράλληλο από το Βεργίλιο: Aen. I, 5: *multa quoque et bello passus*. Και το *quoque* και το *etiam* έχουν προσθετική σημασία: και, ακόμη, επιπλέον.

Στα προκλασικά και μετακλασικά Λατινικά βρίσκουμε επίσης την έκφραση *etiam quoque*, ενώ στα κλασικά μόνο *quoque etiam*. Η χρήση αυτή έχει επικρατήσει τόσο, ώστε να μη γίνεται πια αντιληπτό ότι είναι πλεονασμός (Bl. Plaut. Poen 40, Trin. 1048, Lucr. 3, 292, C. de Or. 1, 164 κ.τ.λ.).

γ). Andr. 201: *quid, hoc intellexti?. an nondum etiam ne hoc quidem?* Hec. 192: *quid egerint inter se nondum etiam scio*.

Ο συνδυασμός - *dum etiam* είναι πλεονασμός από την άποψη ότι το εγκλιτικό - *dum* και το *etiam* έχουν τη σημασία: ακόμη. Όμως συχνά το *etiam*

1. Kühner, II, 2, § 242, σελ. 573.

2. H. Smyth, Greek Grammar, Cambridge, Harvard University press. 1963 (= 1920), § 1.800, σελ. 404.

βρίσκεται κοντά στο αρνητικό μόριο *nondum*. Το *nondum etiam* έχει χρονική σημασία: σημαίνει: ακόμη δεν. π.χ. C. Sex. Rose. 8, 23: qui *nondum etiam* omnia paterno funeri iusta solvisset. Sall. Jug. 31, 20: nisi forte *nondum etiam* vos dominationis eorum satietas tenet.

Φαίνεται ότι και εδώ η συχνή χρήση της έκφρασης είχε ως αποτέλεσμα να μη γίνεται πιά αντιληπτή η πλεοναστική της απόχρωση, γιατί με την προσάρτηση του εγκλιτικού *-dum* στην αρνητική λέξη χάθηκε και η αίσθηση ότι αυτό έχει τη σημασία «ακόμη».

δ). Hec. 131: ut conloqui *mecum una* posset: Το *colloquor* είναι από τα ρήματα που συντάσσονται κανονικά με *cum*+αφαιρ. Το *una* είναι επίρρημα και έχει τη σημασία: μαζί. Συχνά το βρίσκουμε να συνοδεύει το *cum*+αφαιρ. κοντά σε παρόμοια ρήματα π.χ. Plaut. Amph. 401: qui *cum Amphitruone hinc una* iveram in exercitum. Ter. Adel. 598: Sed quaeso ut *una mecum* ad matrem virginis eas. C. De amicitia 10, 33: quod summi puerorum amores saepe *una cum praetexta toga* ponerentur.

Το *una* χρησιμεύει μόνο για να κάνει σαφέστερη την έννοια της συμμετοχής που εκφράζει το *cum*+αφαιρ. (όπως είναι γνωστό με *cum*+αφαιρ. εκφράζονται στα Λατινικά πάρα πολλές επιρρηματικές σχέσεις· αυτό θα μπορούσε να δημιουργήσει δυσκολίες στην κατανόηση, πράγμα που εδώ αποφεύγεται με την προσθήκη του *una*).

ε). Eun. 356: magis id dicas CH: quodnam *quaeso hercle?* PA: eunuchum CH: illumme obsecro. Το *quaeso* χρησιμοποιείται παρενθετικά κυρίως σε ερωτήσεις και έχει τη σημασία: παρακαλώ, για όνομα του θεού¹. Το *hercle*: μα τον Ηρακλή· είναι λειτουργικά ταυτόσημο. Με το *quaeso hercle* εκφράζει δυνατή παράκληση.

Στον Πλάτο βρίσκουμε το *obsecro hercle*, Amph. 299: *obsecro hercle, quantus et quam validus est!*

στ). Adel. 975: hodie prima mammam dedit haec. DE: *hercle vero serio*.

Το *vero* αποτελεί καταφατική απάντηση². Το *hercle* συχνά απαντά με βεβαιωτικά μόρια. Plaut. Merc. 264: amavi *hercle equidem* ego olim in adulescentia. Trin. 783: Scite *hercle sane!* C. Leges 2, 4, 8: *Sane quidem hercle*, et est isto recta docendi via. Τα δύο μαζί (*vero-hercle*) προσφέρουν μια έντονη διαβεβαίωση.

Αξίζει όμως να σημειωθεί ότι το συνδυασμό *hercle vero serio* βρίσκουμε, εκτός από το στίχο που μελετάμε, μόνο μία φορά ακόμη στον Πλάτο, Poen. 438: *Neque hercle vero serio* scin quomodo?

1. Kühner, II, 2, § 176, σελ. 163.

2. Kühner, II, 2, § 236 (β), σελ. 531.

ζ). Nec. 250: nunc video in illarum potestate esse te PH: *heia vero*. Πρόκειται για επιφώνημα που δείχνει έκπληξη. Ο Forcellini στο λεξικό του το συσχετίζει με το Ελληνικό: ὦ πόποι (α, 32: ὦ π ό π ο ι, οἶον δὴ νυ θεοῦς βροτοὶ αἰτιῶνται).

Τη φράση βρίσκουμε ακόμη: Plaut. Epid. 261-2: EP: vos priores esse oportet, nos posterius dicere, qui plus sapitis PE: *Eia vero!* age dic. Mil. glor. 1140-1: PA: quia enim non sum dignus prae te palum ut figam in parietem MI: *heia vero!* Rud. 339: Tuos erus ubi, amabo, est. TR: *heia vero*. C. De Repbl. 3, 8: Et Philus: *Heia vero*, inquit, geram morem vobis.

η). Andr. 291: *te obtestor* ne abs te hanc segreges neu deseras. Ο Δονάτος σημειώνει εδώ: *παρέλκον*: dixit enim iam «quod ego te per hanc dexteram oro» (στ. 289). Δηλαδή το *te obtestor* είναι το ίδιο με το *per hanc dexteram oro* του στίχου 289.

Όμως συχνά το *obtestor* βρίσκεται κοντά στα ρήματα που σημαίνουν: παρακαλώ, ικετεύω. π.χ. Plaut. Aul. 715-6: *obsecro* ego vos, mi auxilio, oro, *obtestor*, sitis et hominem demonstratis. C. Pro P. Sestio 69, 147: qua re vos *obtestor* atque *obsecro*, ut... C. Pro Caelio 32, 78: qua re oro *obtestorque* vos, iudices, ut...

θ). Adel. 290: iam nunc times, quasi numquam adfueris, numquam *tute* peperis? Andr. 591: numnam perimus? SI: narro huic quae tu dudum narrasti mihi. Ο Δονάτος θεωρεί πλεονασμούς τα εγκλιτικά μόρια *-te* και *-nam*.

Το πρώτο συχνά προστίθεται στο *tu* και στο *te* (αιτιατική) για να δώσει έμφαση στην αντωνυμία. Αυτό γίνεται και με το *-temet* (*tutemet*). Βρίσκουμε ακόμη την αντωνυμία με τη μορφή *tute ipse* και *tutemet ipse*¹. π.χ. En. Anal. I, 109: O Tite *tute* Tati tibi tanta tyranne tulisti. Lucr. 1, 269: accipe praeterea, quae corpora *tute* necesse est.

Στο δεύτερο παράδειγμα η προσθήκη του *-nam* γίνεται για έμφαση². π.χ. Plaut. Amph. 321: olet homo quidam malo suo. SO: ei, numnam ego obolui? —1073: numnam hunc percussit Iuppiter? Aul. 389: et strepitust intus. numnam ego compilor miser?

Όλες αυτές οι εκφράσεις χρησιμεύουν άλλοτε για να δείξουν έντονη άρνηση ή έντονη διαβεβαίωση και άλλοτε για να ενισχύουν μόρια ή λέξεις που η σημασία τους έχει εξασθενήσει ή συντάξεις που θα μπορούσε να παρανοηθεί η σημασία τους. Με ένα λόγο παρόμοιες εκφράσεις χρησίμευαν για να δημιουρ-

1. Kühner, I, § 130, σελ. 584-5.

2. Kühner, II, 2, § 231, σελ. 514.

γήσουν έμφαση ή εξυπηρετούσαν τη σαφήνεια.

Τις εκφράσεις αυτές καθιέρωσε η προφορική (από τη φύση της εμφατικής) γλώσσα. Τις βρίσκουμε κυρίως στην κωμωδία γιατί η κωμωδία μιμείται τον προφορικό λόγο. Τελικά η πλεοναστική τους απόχρωση έπαψε να είναι αντιληπτή, εκτός μόνο από φιλολόγους και γραμματικούς, όπως ο Δονάτος.

6. Τέλος στα *παρέλκοντα* κατατάσσει ο Δονάτος και ορισμένα μόρια.

α) Andr. 823: immo *enim* nunc quom maxume abs te postulo atque oro, Chreme. Το *enim* το βρίσκουμε στον Πλάτο και τον Τερέντιο ως βεβαιωτικό μόριο κυρίως στις απαντήσεις¹. π.χ. Plaut. Pseud. 31: lege vel tabellas redde. PS: Immo *enim* pellegam. Ter. Andr. 502-3: quasi tu dicas factum id consilio meo. SI: certe *enim* scio. (βλ. και Phor. 693-4).

β). Andr. 29: ades *dum*: paucis te volo: SO: dictum puta. (Don: «ades» imperativum est, «*dum*» *παρέλκον*). Andr. 184: SI: Dave. DA: hem quid est? SI: eho *dum* ad me. DA: quid hic volt?

Το *dum* δεν είναι εδώ χρονικός σύνδεσμος, αλλά εγκλιτικό μόριο που έχει τη σημασία του αρχαίου Ελληνικού *δή*. Στα παλιότερα Λατινικά (κυρίως στην ποίηση) συντάσσεται με ρήματα προστακτικής και όσα έχουν προστακτική απόχρωση. Στα νεώτερα χρόνια όμως και στον πεζό λόγο το βρίσκουμε μόνο κοντά στο *age*². π.χ. Ter. H. T. 249: factum a nobis stultest. *abi dum* tu, Dromo, illis obviam.

Κατά τον ίδιο τρόπο και το Ελληνικό μόριο *δή* συντάσσεται με προστακτικές³. π.χ. Z. 306: ἄξον δ ἢ ἔγχος Διομήδεος, ἠδὲ καὶ αὐτόν.

Από τη χρήση του *dum* κοντά σε προστακτικές αναλογικά προήλθε και η σύνταξή του με προτροπικά επιρρήματα, όπως δηλαδή το βλέπουμε στην Andr. 184 κοντά στο *eho*, όπου ο Δονάτος το θεωρεί πλεονασμό. Αλλά και αλλού στον Τερέντιο υπάρχει το *eho dum* χωρίς ο Δονάτος να σημειώνει *παρέλκον*. π.χ. Ter. Andr. 616: PA: *Eho dum*, bone vir, quid ais? viden me consiliis tuis και 324: PA: ne iste haud mecum sentit. *Eho dum* dic mihi. Eun. 360: Perii, numquamne etiam me illum vidisse! *eho dum* dic mihi.

Όλα αυτά δείχνουν ότι πρόκειται για πολύ συνηθισμένη σύνταξη.

γ). Andr. 579: tute *adeo* iam eius audies verba, evocate huc Davom. Ο Δονάτος σημειώνει *παρέλκεται* για το *adeo* και παραθέτει ένα παράλληλο από το Βεργίλιο Geo. I, 24: tuque *adeo*, quem mox quae sint habitura deorum.

1. Kühner, II, 2, § 171, σελ. 120-1.

2. Kühner, II, 1, § 50, σελ. 201.

3. J. D. Denniston, The Greek Particles, Oxford, 1959, (= 1934), σελ. 216.

Είναι ένα απλό μόριο που το βρίσκουμε συχνά κοντά σε ρήματα, ουσιαστικά και επίθετα. Ιδιαίτερα στους Κωμικούς το βρίσκουμε και κοντά σε αντωνυμίες: ένα τέτοιο παράδειγμα έχουμε στον Τερέντιο, Eun. 247: hoc novomst aucupium; *ego adeo* hanc primus inveni viam.

Εδώ ο Δονάτος δεν σημειώνει παρέλκον για το *adeo*, ενώ είναι η ίδια περίπτωση με την Andr. 579. Πράγμα που δείχνει ότι το θεωρεί συνηθισμένη σύνταξη. Και αλλού: Plaut. Bacch. 829: *ego adeo* numquam accipiam.— Rud. 1166-7: qui te di omnes perdant, qui me hodie oculis vidisti tuis, *meque adeo* scelestum, qui non circumspexi centiens. Verg. Aen. 11, 275: *Haec adeo* ex illo mihi iam speranda fuerunt.

δ). Eun. 694: quem secum adduxit Parmeno PH: *agedum* hoc mi expedii.

Το *agedum*¹ σχηματίστηκε από την προστακτική *age* (του *ago*) και το εγκλιτικό *-dum*. Χρησιμοποιείται για να δώσει δύναμη σε μία προτροπή π.χ. Plaut. Amph. 783: aut pateram hic inesse oportet. MN: *agedum*, exsolve cistulam. Liv. 38, 47: mittite, *agedum*, legatos circa omnes Asiae urbes et quaerite.

Αντίστοιχα στα Ελληνικά είναι τα: ἄγε δὴ και ἴθι δὴ². π.χ. K. 479: ἀλλ' ἄγε δὴ πρόσφερε κρατερόν μένος. Αριστοφ. Ιπ. 152: Ἴθι δὴ κάθειλ' αὐτοῦ τοῦλεόν και τοῦ θεοῦ.

ε). Adel. 887: lubens bene faxim. SY: gratiam habeo. DE: *atqui*, Syre.

Το *atqui* το βρίσκουμε στους διαλόγους και είναι συνήθως η πρώτη λέξη της απάντησης³. Plaut. Bacch. 824: numquam auferes hinc aurum. CH: *atqui* iam dabis. Ter. H. T. 729: satis scite promittit tibi. SY: *atqui* tu hanc iocari credis?. C. Tusc. 1, 11: aut quid negotii est haec poetarum et pictorum portenta convincere? M: *Atqui* pleni libri sunt contra ista ipsa disserentium philosophorum.

στ). Phor. 325: vereor, ne istaec fortitudo in nervom erumpat *denique*. Η παρατήρηση του Δονάτου εδώ είναι: *in nervum erumpat denique* «denique» modo *παρέλκεται* ex Terentiana consuetudine, qui hanc particulam in ultima ponit sententia.

Το μόριο *denique* χρησιμοποιείται στην απαρίθμηση όπως τα: primum, deinde, post, tum. Τα *denique*, postremo και ad extremum σημαίνουν τέλος⁴.

1. Kühner, II, 1, § 50, σελ. 200-1.

2. Denniston, ο.π., σελ. 217-8.

3. Kühner, II, 2, § 164, σελ. 89.

4. Kühner, II, 2, § 160, 2, σελ. 69.

Στα παλιότερα Λατινικά το βρίσκουμε στο τέλος της φράσης¹. π.χ. Plaut. Trin. 938: Nisi quia lubet experiri quo evasurust *denique*. Ter. H.T. 569: ut equidem, ita me di ament, metui quid futurum *denique* esset!

ζ). Phor. 228: meliore et callidiore. PH: fiet *sedulo*. Ο Δονάτος σημειώνει: *fiet sedulo παρέλκον* «*sedulo*», nam suffecerat «*fiet*»

Ο Forcellini όμως επισημαίνει ότι η φόρμουλα *facio sedulo* φανερώνει ότι κάποιος αναλαμβάνει μια υπόθεση χωρίς τη θέλησή του. π.χ. Ter. Andr. 679: Parum succedit, quod ago; at *facio sedulo*². Plaut. Merc. 464: CH: tu prohibes. DE: at me incusato: te *fecisse sedulo*. C. Fam. 2, 11: Sed tamem *sedulo fit* et in primis a Patisco.

Διαπιστώνουμε ότι τα μόρια που ο Δονάτος επισημαίνει ως πλεονασμούς είναι κοινά και συνηθίζονταν πολύ, ιδιαίτερα στον προφορικό λόγο που αυτόν βέβαια μιμείται ο Τερέντιος στα έργα του· η διπλολογία και ο πλεονασμός είναι και γενικότερο φαινόμενο στον καθημερινό λόγο, όπου τις περισσότερες φορές ο ομιλητής ενδιαφέρεται πολύ περισσότερο να τον καταλάβουν καλά οι ακροατές παρά να θαυμάσουν το ύφος του. Διαφορετικά οι πεζογράφοι — χωρίς βέβαια να θυσιάζουν τη σαφήνεια — προσέχουν ιδιαίτερα το ύφος και την καθαρολογία του κειμένου τους.

7. Παρέλκον ή ακριβολογία;

Σε όλες τις προηγούμενες περιπτώσεις ο χαρακτηρισμός *παρέλκον* μπορεί να ήταν περισσότερο ή λιγότερο δικαιολογημένος. Οι περιπτώσεις όμως που βρίσκουμε στους επόμενους στίχους είναι τελείως διαφορετικές.

α) Andr. 70: ex Andro commigravit *huc vicinia*. Το *huc* είναι τοπικό επίρρημα (= εδώ, σ' αυτό το σημείο). Θα είχαμε πλεονασμό, αν θεωρούσαμε ότι το *vicinia* είναι πτώση τοπική, οπότε δεν θα είχαν νόημα δύο τοπικά επιρρήματα που δηλώνουν το ίδιο πράγμα.

Το *vicinia* όμως είναι εδώ γενική διαιρετική που αναφέρεται στο *huc*. Πρόκειται για το γνωστό Λατινισμό, σύμφωνα με τον οποίο κοντά στα επιρρήματα τόπου υπάρχει μια γενική διαιρετική³. π.χ. Plaut. Mil. 273: certo edepol scio me vidisse *hic proxumae vicinia* Philocomasium.—Amph. 336: non edepol nunc *ubi terrarum* sim scio.

Παρόμοια σύνταξη βρίσκουμε και στα Ελληνικά, όπου κοντά στα επιρρήματα τόπου ή χρόνου συναντούμε γενική διαιρετική⁴. π.χ. Ξεν. Κυρ. Παιδ.

1. Lexicon Forcellini στο σχετικό λήμμα

2. Ούτε εδώ ο Δονάτος σημειώνει *παρέλκον*.

3. Kühner, II, 1, § 119, σελ. 642-3.

4. O. Riemann — H. Geolzel, Grammaire comparée du Grec et du Latin, Paris, 1897, § 110, 7, σελ. 125.

VI, 1, 42: εἴη δ' ἂν ἐμποδόν, εἰ ἡμᾶς φαίης παρασκευάζεσθαι ἐμβαλεῖν π ο ι τῆς ἐκείνων χ ὶ ρ α ς. Πλ. Πολ. Γ, 403ε: παντὶ γὰρ που μᾶλλον ἐγγωρεῖ ἢ φύλακι μεθυσθέντι μὴ εἰδέναι ὅ π ο υ γ ῆ ς ἔστιν. Θουκ. II, 4, 4: ... ἄλλοι δὲ ἄ λ λ η τ ῆ ς π ὄ λ ε ω ς σποραῖδες ἀπώλλυντο.

Ο Δονάτος μας δίνει και ένα παράλληλο από τον Πλάυτο (Capt. 385) «adhuc locorum».

β). Phor. 88: in quo discebat ludo, *exadversum ei loco* (ή *ilico*).

Το *exadversum* μπορεί να σταθεί ως πρόθεση, που συντάσσεται με αιτιατική¹ π.χ. C. Divin. 1, 101: ara enim Aio Loquenti, quam saeptam videmus, *exadversum eum locum* consecrata est: αλλά και ως επίρρημα: ως επίρρημα δέχεται συχνά κοντά του δοτική² (που θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε δοτική της αναφοράς) π.χ. Plaut. Amph. 675: si *huic eam adversum*. Apul. Apologia 16: cur cava specula, si *exadversum soli* retineantur.

Ο Δονάτος θεωρεί πλεονασμό το *ei loco*. Αυτό όμως είναι δοτική και μπορεί κανονικά να συνταχθεί με το *exadversum*. Στην παρατήρηση του Δονάτου μπορεί να αντιτάξει κανείς ότι ο ποιητής θέλει να αποφύγει την αοριστία που δημιουργεί το επίρρημα και γιαντό προσθέτει κοντά τη δοτική της αναφοράς που δίνει μεγαλύτερη σαφήνεια.

Πέρα απ' αυτά όμως ο Δονάτος μας δίνει μια δεύτερη γραφή στη θέση του *ei loco*, δηλαδή *ilico*, που αποτελεί και τη γραφή του καλύτερου χειρογράφου του Τερεντίου (Bembinus A) και που έχουν υιοθετήσει όλοι οι σύγχρονοι εκδότες.

Αλλά το *ilicio* χρησιμοποιείται στην προκλασική περίοδο ως επίρρημα τύπου, ιδίως όταν συνδυάζεται με κάποιο άλλο επίρρημα τύπου, όπως εδώ³. Στην περίπτωση αυτή δίνει μεγαλύτερη σαφήνεια στο *exadversum* (*exadversum ilico* = εκεί απέναντι).

γ). Phor. 89: *tonstrina erat quaedam*: hic solebamus fere. Εδώ η παρατήρηση του Δονάτου αφορά το *quaedam*. (Don. Phor. 89, 2: *Tonstrina erat quaedam παρέλκον tertium* «*quaedam*»).

Όμως η αντωνυμία *quidam* χρησιμοποιείται όταν αυτός που μιλάει ή γράφει δεν μπορεί ή δεν θέλει να ορίσει αυτό που προσδιορίζει η αντωνυμία⁴. π.χ. Ter. Andr. 69: Interea mulier *quaedam* abhinc triennium ex Andro commigravit huc. Hor. S. 1, 9, 3: Accurrit *quidam* notus mihi nomine tantum.

1. Kühner, II, 1, § 100, σελ. 539-540.

2. CH. E. Bennett, Syntax of early Latin, τ. II, The cases, Hildesheim, 1914, σελ. 187.

3. R. H. Martin, Terence: Phormio, London, 1959, σελ. 94.

4. Kühner, II, 1, § 119, σελ. 642-3.

δ). Phor. 90: *fere plerumque* eam opperiri dum inde *iret domum*. Η παρατήρηση του Δονάτου αφορά (1) το *fere plerumque* και (2) το *iret domum*.

Ο Forcellini στο λεξικό του παρατηρεί ότι το *fere plerumque* είναι μια από τις τυπικές εκφράσεις της καθημερινής γλώσσας. Σχετικά με το *iret domum* πρέπει να σημειωθεί ότι η αιτιατική *domum* είναι κανονικά χωρίς πρόθεση μετά τα ρήματα κινήσεως¹. π.χ. C. Off. 3, 112: Pomponii *domum* venisse dicitur. Nep. 16, 2, 5: qui cum tempore ipso, quo studuerant, pervenissent, *domum* Charonis deverterunt.

Και τα δύο εδώ εξυπηρετούν τη σαφήνεια του κειμένου, γιατί και το *fere plerumque* είναι ισχυρότερη και σαφέστερη έκφραση από το απλό *plerumque*, αλλά και το *iret domum* από το *rediret* που ο Δονάτος θέλει να τοποθετήσει στη θέση του (Don. Phor. 90, 2: Et «*iret domum*» pro «*rediret*»).

ε). Phor. 332: *quia enim* in illis fructus est, in illis opera luditur. Ο Δονάτος παρατηρεί: *quia enim in illis fructus est παρέλκον*, quo aut «*quia*» sub «*enim*» subiugatur aut ipsum «*enim*» supervacuum est.

Όμως το *enim* δεν είναι μόνο παρατακτικός αιτιολογικός σύνδεσμος, αλλά και βεβαιωτικό μόριο². Επομένως δεν δημιουργεί πρόβλημα η τοποθέτηση του δίπλα στον υποτακτικό αιτιολογικό σύνδεσμο *quia*.

Όμοια το βρίσκουμε και αλλού: Plaut. Mil. glor. 833-4: LU: Di me perdant si bibi, si bibere potui! PA: quid iam? LU: *quia enim* obsorbui. Ter. H. T. 188: CH: quapropter? CL: *quia enim* incertumst etiam quid se faciat.

στ). Phor. 659: *utrum stultitia* facere ego hunc *an* malitia dicam. Ο Δονάτος παρατηρεί: *utrum stultitia facere παρέλκον*: idem enim valet «*utrum*» quod «*an*».

Όμως *utrum...an* είναι ένας από τους κανονικούς τρόπους που εισάγουν τις διπλές ευθείες ερωτήσεις³ (βλέπε § 4). Και εδώ έχουμε διπλή ερώτηση που όμως είναι ελλιπής: συμπληρωμένη η ερώτηση θα ήταν: *utrum stultitia facere ego hunc (dicam) an malitia (facere hunc) dicam*. Αυτό φαίνεται να μη το προσέχει ο Δονάτος, γιατί και θεωρεί πλεονασμό ότι υπάρχουν δύο ερωτηματικά μόρια στην πρόταση.

Σε όλες τις περιπτώσεις της τελευταίας παραγράφου στην παρατήρηση του Δονάτου ότι πρόκειται για πλεονασμούς, θα μπορούσε να αντιτάξει κανείς ότι οι εκφραστικοί τρόποι και οι συντάξεις που χρησιμοποιεί ο Τερέντιος είναι κανονικοί, πολύ συνηθισμένοι και εξυπηρετούν τη σαφήνεια του κειμένου.

1. Kühner, II, 1, § 88, σελ. 482-3.

2. Kühner, II, 2, § 171, σελ. 121.

3. Kühner, II, 2, § 235, σελ. 526.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Από τη μελέτη των στίχων όπου ο Δονάτος παρατηρεί το φαινόμενο *παρέλκον* καταλήγουμε στα εξής συμπεράσματα:

Οι εκφράσεις και οι συντάξεις που ο Δονάτος θεωρεί πλεονασμούς:

1. Είναι εκφράσεις και συντάξεις που ήταν συνηθισμένες στα προκλασικά Λατινικά (Andr. 55, 90, Eun. 884, 1032, Hec. 67, 400, Adel. 366, Phor. 80, 172, 250), γι'αυτό τις βρίσκουμε και στον Τερέντιο που ανήκει στην εποχή αυτή. Τότε φαίνεται ότι δεν ήταν αισθητό ότι αποτελούσαν πλεονασμούς. στα κλασικά χρόνια όμως, όταν οι συγγραφείς (προπάντων ο Κικέρωνας) πρόσεχαν το ύφος, τέτοιες εκφράσεις αποφεύγονται. Ο Δονάτος όμως, γνήσιος γραμματικός και φιλόλογος, δεν μπορεί παρά να τις σημειώνει όπου τις βρίσκει.

2. Είναι ουσιαστικοί πλεονασμοί (δύο συνώνυμες λέξεις στην ίδια φράση), μόνο που η συχνή τους χρήση στο λόγο συντέλεσε να μη γίνεται αντιληπτό ότι αποτελούν πλεονασμούς. Παράλληλα εξυπηρετούν τη σαφήνεια του κειμένου ή δημιουργούν έμφαση (Andr. 201, 205, 291, 591, Eun. 356, Hec. 131, 192, 250, 734, Adel. 290, 975).

Συμβαίνει επίσης η σημασία της μιας από τις δύο λέξεις να έχει εξασθενήσει και για το νόημα χρειάζεται κοντά της μια συνώνυμη, πράγμα που συχνά συμβαίνει σε κάθε γλώσσα και ιδίως στον προφορικό λόγο (π.χ. *nemo quisquam*).

Ακόμα είναι εκφράσεις της καθημερινής κουβέντας που είναι φυσικό ένας καλός κωμικός να τις χρησιμοποιεί στα έργα του (Andr. 29, 184, 579, 823, Eun. 694, Adel. 887, Phor. 228, 325).

Από τη μεριά του ο Δονάτος έχοντας υπόψη του το γραπτό πεζό λόγο, όπως διαμορφώθηκε στην κλασική εποχή, σημειώνει *παρέλκον*.

3. Πρόκειται για emphaticό τρόπο σύνταξης. Εδώ ανήκουν: Η χρησιμοποίηση του ίδιου τύπου αντωνυμίας, για να δηλώσει διαφορετικά πράγματα (Eun. 150). Η σύνταξη ρήματος αναλογικά με κάποιο άλλο (Eun. 393). Η χρήση μιας αντωνυμίας για να επαναλάβει προηγούμενο ουσιαστικό ή αντωνυ-

μία με σκοπό την έμφαση (Adel. 306). Και η προεξαγγελτική χρήση του ερωτηματικού *utrum* (Eun. 721, Adel. 382) στις ευθείες ερωτήσεις. Σ' αυτές τις περιπτώσεις ο πλεονασμός γίνεται για λόγους αισθητικούς και ταυτόχρονα αποτελεί σύνταξη συνηθισμένη.

4. Ο Δονάτος κάνει λάθος και χαρακτηρίζει πλεονασμό μια έκφραση γιατί βλέπει δυο συνώνυμες λέξεις στην ίδια πρόταση που φαινομενικά αποτελούν πλεονασμό, ενώ στην πραγματικότητα πρόκειται για κανονική σύνταξη.

Τέτοιες περιπτώσεις είναι, όταν έχουμε ελλιπή πρόταση και ο πλεονασμός δεν υπάρχει εφόσον προσθέτουμε τις εννοούμενες λέξεις (Adel. 528, Phor. 659)· όταν πρόκειται για διαφορετική σύνταξη απ' αυτή που ο Δονάτος θεωρεί ως κανονική (Andr. 70, Phor. 88)· ή όταν κάποια λέξη έχει διαφορετική σημασία απ' αυτή που της δίνει ο γραμματικός μας (Phor. 332)· και ακόμα όταν ο Τερέντιος χρησιμοποιεί μια έκφραση ή μια σύνταξη αντί για μια άλλη, γιατί είναι πιο ισχυρή και κάνει σαφέστερο αυτό που θέλει να πει (Phor. 89, 90).

Τέλος πρέπει να παρατηρήσουμε ότι αντίστοιχες περιπτώσεις «πλεονασμών» βρίσκουμε και στα Αρχαία Ελληνικά. Για την έκφραση *plerique omnes* (Andr. 55, Phor. 172) μπορούμε να θεωρήσουμε παραπλήσια την έκφραση *τὰ πολλὰ πάντα* (Ηροδ. 1, 203). Ο συνδυασμός *hand non* (Andr 205) έχει αντίστοιχο τον *οὐ μὴ* (π.χ. Ξεν. Κυρ. Παιδ. 8, 1, 5· Πλ. Πολ. Α, 341 β. Ηροδ. 3, 62 κ.τ.λ.). Το αγγλικό μόριο *dum* (Andr. 29, 184) έχει αντίστοιχο το *δὴ* (π.χ. Ζ. 306 κ.τ.λ.). Η λέξη *agedum* (Eun. 694) αντιστοιχεί στις εκφράσεις *ἀγε δὴ* και *ἴθι δὴ* (π.χ. Κ. 479· Αριστοφ. Ιπ. 152 κ.τ.λ.). Και η σύνταξη τοπικού επιρρήματος με γενική διαιρετική (Andr. 70) υπάρχει και στα Αρχαία Ελληνικά (π.χ. Ξεν. Κυρ. Παιδ. VI, 1, 42· Πλ. Πολ. Γ, 403ε· Θουκ. II, 4, 4 κ.τ.λ.).

Απ' όλα αυτά φαίνεται ότι δεν πρέπει να θεωρήσουμε ότι όπου ο Δονάτος σημειώνει *παρέλιον* επισημαίνει ένα ελάττωμα στο ύφος του Τερεντίου.

Ο Τερέντιος χρησιμοποιεί όλα τα εκφραστικά μέσα που του προσφέρει η Λατινική γλώσσα της εποχής του και που ταιριάζουν απόλυτα στο λογοτεχνικό είδος που δουλεύει, δηλαδή την Κωμωδία.

Κοντά σ' αυτά δεν θα μπορούσε κανείς να αποκλείσει και την περίπτωση οι εκφράσεις αυτές να εξυπηρετούν ανάγκες του στίχου. Είναι και αυτό ένα στοιχείο που δικαιολογεί τη χρήση των εκφράσεων αυτών από τον Τερέντιο.

Ο Δονάτος από τη μεριά του δεν αποβλέπει στο να κατηγορήσει τον Τερέντιο — αντίθετα σε πολλά σημεία¹ εκφράζεται με πολύ θαυμασμό γι' αυτόν—,

1. Don Andr. 119, 2: ... *progreditur artifex poeta ad laudanda ea, quae honestiora quam forma sunt.*

Eun. 301, 5: *quocirca artifex summus quod aetati nin potest, naturae attribuit Chae-*

αλλά ο καθένας είναι τεχνίτης στο είδος του. Όπως ο Τερέντιος ως άριστος κωμικός ποιητής χρησιμοποιεί όλα τα στοιχεία της γλώσσας, έτσι και ο Δονάτος ως γνήσιος φιλόλογος θα επισημάνει όλες τις ιδιομορφίες της γλώσσας και όλα τα στοιχεία του ύφους του Τερεντίου, πράγμα που, όπως παρατηρεί ο Madyda¹, το κάνει με μεγάλη οξυδέρκεια και με μέθοδο που θα θύμιζε πολύ ένα σύγχρονο φιλόλογο.

Ένα άλλο στοιχείο που ενισχύει την άποψη αυτή είναι το γεγονός ότι αναλύοντας τα στοιχεία του ύφους του Τερεντίου παραθέτει παράλληλα από άλλους μεγάλους ποιητές σαν το Βεργίλιο.

Πέρα απ' αυτά όμως, αν εξετάσουμε τι είδους πρόσωπα λένε τις φράσεις αυτές, θα διαπιστώσουμε ότι οι περισσότερες περιπτώσεις *παρέλκοντος* είναι σε στίχους που λέγονται από πρόσωπα περασμένης ηλικίας (17 στο σύνολο των 41) ή δούλους (11). Ιδιαίτερα 8 περιπτώσεις ανήκουν στο ίδιο πρόσωπο, το γέροντα Simo της Andria, που είναι ο αυστηρός Pater Familias, και 6 στο δούλο Geta του Phormio, που έχει την τάση να μιμείται το γέρο κύριό του.

Αυτό μπορεί να μας οδηγήσει και σε μια άλλη εξήγηση του φαινομένου. Όπως οι περισσότεροι δραματικοί ποιητές, ο Τερέντιος χρησιμοποιεί τη γλώσσα για να διαφοροποιήσει σε αδρές γραμμές τους χαρακτήρες του. Αυτό δεν το παρατηρεί μόνο ο Δονάτος, αλλά και σύγχρονοι μελετητές του Τερεντίου².

Για τα περασμένης ηλικίας πρόσωπα, κοντά στο ότι είναι πολύ συντηρητικοί στην ομιλία, θα πρέπει να προσθέσουμε και μια παρατήρηση του Δονάτου: Eun. 973, 1: ... Sed hic *ἐνάργεια est senilis eloqui, faceti et garruli simul*. Και εμείς σε πολλές από τις προηγούμενες περιπτώσεις παρατηρούμε ότι οι εκφράσεις που ο Δονάτος χαρακτηρίζει με τον όρο *παρέλκον* βοηθούν στο να κάνουν σαφέστερο το νόημα του κειμένου.

Από το άλλο μέρος από ένας «πλεονασμός» παρατηρείται στα λόγια του παρασίτου Γνάθωνα στην κωμωδία Eunuchus, της Θαΐδας στην ίδια κωμωδία και της Βαχχίδας στην κωμωδία Hecyra, που υποτίθεται ότι προσέχουν την

reae,... Eun. 941: *miro artificio poetae et ab initio non placatur Pythias...*

1. L. Madyda, De Donato stili Terentiani iudice, Charisteria Sinko ab amicis collegis discipulis oblata, Varsaviae Soc. Philol. Polon. 1951, VIII, σελ. 183-209.

2. W. G. Arnott, Phormio Parasitus, A study in Dramatic Methods of Characterization. Greece and Rome, 17, 1970, σελ. 32-57.

V. Reich, Sprachliche Charakteristik bei Terenz. (Studien zum Kommentar des Donat): WS 1933, σελ. 72-97.

B.A. Taladoire, Térence, Un Théâtre de la jeunesse, Paris, 1972, σελ. 118.

R. Maltby, Linguistic Characterization of old men in Terence, CPh., 1979, σελ. 136-147. M. E. Gilleland, Linguistic differentiation of Character Type and sex in the comedies of Plautus and Terence. Ph. D. University of Virginia, Charlottesville, 1979.

κουβέντα τους να είναι κομψή, οπότε μπορεί να χρησιμοποιούν ένα αρχαϊσμό ως ψευδολόγιο «καθαρευουσιανισμό». Όλα αυτά επιβεβαιώνουν την κοινή πίστη ότι ο Τερέντιος δεν κάνει τίποτε χωρίς κάποιο λόγο¹, και ότι πραγματικά δούλεψε τις κωμωδίες του έτσι «ut nusquam dicas longitudine operis Terentium delassatum dormitasse» (Don. Eun. Praef. I, 5).

1. «nisi forte putamus Terentium haec sine causa fecisse, qui sit artificiosissimus poeta» (Don. Eun. 908, 5).

M. PAPADIMITRIOU

SUMMARY

Donatus, the commentator of Terence, uses the term *παρέλκον* meaning pleonasm in comments on 41 lines of Terence's comedies.

The analysis of these lines shows that: a number of them are expressions and constructions common in Old Latin and consequently in Terence (i. e. Andr. 55, 90; Eun. 884, 1032; Hec. 67, 400; Adel. 366; Phor. 80, 172, 250); most of them are real pleonasms but the fact that they are commonly used (especially in everyday language) made undetectable that they are pleonasms (i.e: Andr. 29, 184, 201, 205, 291, 579, 591, 823; Eun. 356, 694; Hec. 131, 192, 250, 734; Adel. 290, 887, 975; Phor. 228, 325); some of them are emphatic constructions which look like pleonasms (i.e. Eun. 150, 393, 721; Adel. 306, 382); and in some cases Donatus is wrong (i. e. Andr. 70; Adel. 528; Phor. 88, 89, 90, 332, 659).

Also we can find Greek equivalents of some of these expressions and constructions.

Studying these lines we realize that Terence very skilfully uses Latin language and Donatus on his part analyzes all the peculiarities of Terence's language and the elements of his style in the way of a modern scholar.

Finally statistics can show that old people use *παρέλκον* more than other characters and we may say that Terence uses this figure of speech in his effort at differentiating characters by linguistic means.